

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 3, 2006-2007

ТОАЛЕТНАТА И ВЪЗМОЖНОСТТА ТЯ ДА
СЪЩЕСТВУВА, СРЕЩАТА НА РАЗЛИЧНИ
СОЦИАЛНИ РЕГУЛАТОРИ В ПРОСТРАНСТВОТО

ВЕРНИКА ДИМИТРОВА

Курсова работа по дисциплината "Социология на социалното регулиране"

Ръководител: ас. Петя Лазарова

Ще се опитам да обясня как е възможно това социално пространство, как самото пространство има своя социален код и какъв е неговият код, какви правила- формални или неформални, има за поведението на това място, как в пространството се отразяват различни правила и норми, как субектът интерпретира правилата. Ще обоснова проблема по-общо и след това ще го насоча към конкретните условия в България.

1. Обосноваване на проблема, или как става възможно това социално пространство

Н.Елиас(*1) забелязва процес на увеличаване на "личните" и "интимните" сфери на нашия живот, т.е. това, което ни интересува, е процесът на пренасяне на тялото и някои дейности в сферата на интимното. Това е процес на изместване на някои дейности "зад кулисите". Това изместване се осъществява чрез конструирането на пространства, които скриват. Тези пространства отговарят на нови нужди- в тях е вплътен процесът на повишаване на афективността. Елиас забелязва съществена промяна в чувствителността на хората- "Чувствителността по отношение на всичко, което влиза в допир с тялото, нараства"(*2). Например след Първата световна война хората започват да пътуват повече и поведението им при спане се променя- забелязва се преход от нощница към пижама, защото е по-удобна, но и защото скрива тялото по-добре. Промяната в равнището на срам е процес, който действа навътре, действа като саморегулация.

Той може да се разглежда както като процес на увеличаване на афективността, така и през пространства. Едно от тези пространства е тоалетната. Т.е. обособяването на тоалетната отразява натиска към саморегулиране на поведението.(Но все пак трябва да имаме предвид, че когато говорим за такива процеси, те са почти винаги свързани с налагане на едни практики от едни класи или групи към други, т.е. те са игри на власт.) Тоалетната и банята са „лични” и „интимни” пространства- те са обособени от останалата част на къщата, често се заключават. Можем да наречем тоалетната още „невидимото пространство”, защото то се конструира като невидимо за един външен

наблюдател. Т.е. тя е създадена да обслужва едни нови нужди на индивида: да скрива тялото, към което вече сме развили повишена чувствителност, и да пренася някои дейности, които вече имат своя социален код- те се извършват по определен начин, те са нормирани и всяко нарушаване предизвиква не само подигравки, а и вътрешно чувство за срам.

Н. Елиас показва как в началото на един дълъг процес определени правила на поведение са външни за индивида, те имат формата на принуда. Постепенно те се превръщат в норми на поведение (те се интернализират), които са „институционализирани в тялото на индивида”(*2). Те се превръщат във вътрешни ориентири за поведение.;затова можем да кажем, че правилата никога не съществуват извън индивида, те съществуват единствено като интерпретирани правила и норми. Затова тук ще се интересуваме как правилата се интерпретират от индивида, т.е. какъв субективен смисъл им се придава, как те са институционализирани в тялото на индивида, какви устойчиви структури съществуват и какви типични случаи на интерпретиране на правила можем да определим. Интерпретациите и общата посока могат да ни насочат към това какво е устойчиво в тази културна форма и какво не. Тук ще ни интересува как се говори от гледна точка на социалната регулация- какво се премълчава, с какъв тон се говори. При това можем да кажем, че едни от първите формални норми са правните норми: те не регламентират поведения, а по-скоро пространството, но чрез него непряко могат да се регулират поведения. А тези поведения не са регламентирани в правната норма, а в социалната, която ги отразява.

Увеличаването на “частните” пространства е забелязано и от Хабермас(*3), но в един негов друг аспект- обособяването на частното, личното пространство в противоположност на публичното. Той забелязва отделянето на стаи като хола и салона от такива, които обслужват чисто частни нужди- например лични спални. Обособяването на банята и тоалетната е един по- напреднал стадий на това разделение, то отразява процес на увеличаване на личните пространства. Характерно за тоалетната е, че при нея имаме не пренасяне на семейството в частното, както при спалнята, а вече изнасяне на индивида като частен- сам по себе си.

Обособяването на пространството може да се разглежда от гледна точка на противопоставянето на работно време и свободно време. Домашното пространство е това което е лично, работното е по- скоро задължително. Поради този факт домашното пространство се изпълва с множество лични вещи, които създават уют. Неговото

конструирани е особено важно за личността. Тук ще търсим такива вещи в тоалетната, които създават уют.

2. Пространствено разположение на тоалетната

Тук има една скрита теза, че в пространството са отразени различни социални процеси, регулатори, че то има своя социален код. Пространството не случайно се конструира в неговия облик, то отразява общия „мит” за света. Има няколко гледни точки- отвън, отвътре, като отношение с други пространства, и съвсем отвътре, като интериор. Ще се опитам да очертая тези три гледни точки към пространството, някои от които са засегнати във правните норми.

А) Правните норми за регулирането на пространството- процесът

Тази част е написана по повод на една статия или по- скоро отзив, който намерих в интернет за тоалетната. Чрез тази статия могат да се реконструират властови игри. (*4) Освен това в нея законите и нормите се възприемат като непосредствени социални регулатори. Тук задачата ми е да покажа дали това е така.

Приложената по- долу част е съкратена.

Може да бъде описан процесът на изграждане на правни норми за клозета през годините- те показват как се регулира пространството. Нормите като идеални правила съществуват, за да регулират или насочват индивидуално или групово човешко поведение: „ Нормотворческият процес е процедура по превръщане на различни социални форми на живот в нормативни такива”. Превръщането на социалната форма на живот на „ интелектуалците” в социална норма на живот на цялото население е много характерен процес за началото на 20 век в България. Т.е. в този случай „социалните форми на живот” са вече съществуващи при по- висшите класи и тези форми биват наложени върху цялото население. От друга страна тези норми дълго време не могат да се наложат. Тук целта ми е да покажа защо не се изпълняват нормите и за какво служат те?

Този процес разгледан през дискурса за хигиената (*6) е начин за разграничение между „хигиенното просвещение” и „невъзприемащите” маси, които до 30-те години не могат да възприемат, че има „миниатюрни същества наречени микроби причиняващи различни болести”. Масите се описват като нечисти и мръсни. Тези характеристики „полепват по работническата класа”(*6) в София в началото на века. Показателно е как

се описват домовете на невъзприемащите маси- като „необитаеми”. По това време в София процъфтява строителството- при него не се спазват градоустройствените планове, също и нормите за стоителство на сгради(*7). А в нормите за строителство на сгради влизат и нормите за клозета. Важното тук е, че в закона се предвижда „във всяко жилище да има санитарно помещение”, което означава, че въпреки въведените нормативни актове и закони от 1897 година нататък, те не се изпълняват. Георги Георгиев(*7) пише, че до 44 година, тези закони не се спазват.

Защо става така? Едно от възможните обяснения е, че външната тоалетна през този период е „твърда културна форма” : ” Твърдите културни форми са тези, които идват с набор връзки между ценност, значение и практики, трудни за разрушаване и преобразуване” (*8). Т.е селската или външната тоалетна е и форма, която се противопоставя на градската, защото в нея има определен социален код. Отказът от градска тоалетна е и отказ от „културни придобивки”. Т.е. функциониращите норми на живот сред простолюдието са различни от тези, които се опитват да се наложат чрез закони. За да се припокрият или се вплетат една в друга обективно различните социални системи (тези на „простолюдието” и „интелектуалците”), трябва да се извърши промяна на самите ценности и практики на „простолюдието”. Чрез противопоставянето между градска и селска тоалетна (вътрешна и външна) се разиграват властови игри. Тоест тук тоалетната е белег на разграничение между различни класи. Това е влидно и днес, но по- скоро от гледна точка на противопоставянето град- село.

Авторът на тази статия пише за изостаналостта на България от другите Европейски страни. Той показва това като сравнява данните между България и Европа. Характерно за интелектуалците е, че те са „говорители от името на модерността”(*9), те разделят света на център и периферия и сравняват своята „изостанала” държава с тези от центъра (Бауман, Низбет, Тимоти Люк). По този начин те се опитват да наложат ценности и практики, идващи от „центъра”, които в някои случаи могат да се окажат непригодими към конкретната среда. Както се случва с тоалетната в продължение на дълъг период от време. Т.е тук се вижда противоречието между две обективно различни социални системи- приложимостта на правни норми идващи от вън, води до възприемането им като чужди или не- наши. Това се вижда и чрез образа на „интелектуалеца” той е повече чужд, носител на чуждото, отколкото наш. Поради това дълго време тези норми не могат да се приспособят, да се впишат в системата от всекидневни норми на „масите”, въпреки че е създадена тенденцията към изграждането

и последователното преформулиране на законите за клозетите (както пише в отзива на статията).

Главното противопоставяне днес между град и село, се вижда в този отзив. В селата 75% от жилищата са с външни тоалетни. Това според автора е белег на изостаналостта им. За улеснение ще разделим тоалетните на вътрешни и външни и ще ги типологизираме, ще видим какви са разликите между тях.

В тези властови игри основният регулатор е „властта“ на едни класи спрямо други. Но от друга страна, както стана ясно, нормите и законите могат да са регулатори само когато са вписани или има възможност да се впишат в социалната система на класата. Т.е. тук те се явяват външни, а не вътрешни норми (като разбиращи се от само себе си). Поради този факт те не могат да регулират пространството, докато не се интернализират. Друг аспект на правото са санкциите при неспазването на определен закон. Но до 1944г. Държавата не е развила такъв санкциониращ механизъм, който да въведе нормите чрез санкции за неизпълнение. Т.е. няма „щаб“ (*10) от хора, който да следи за неизпълнението.

По време на социализма явно се създава такъв щаб или поне градоустройството върви по план (това е само хипотеза). Това е един дълъг период, за който нямам достатъчно информация, но все пак в градското пространство по-старите сгради имат тоалетна, което означава, че се изпълняват нормите за строителство. Дали те са вписани или не е друг въпрос.

Б) Пространството- общи характеристики и различия между селска и градска тоалетна. Различните преспективи към пространството- от вън и от вътре. Пространството е схема на мислене на света, в него са отразени много начини на възприемане и нормиране на света, то задава действие. Тук ще се опитам да прочета пространственият код на тоалетната. Не претендирам за истинност или обективност. Това е само една от възможните интерпретации.

1.Отделните елементи на пространството- Тук ще разградя пространството на части с цел по- подробното вникване в проблема. После ще обобщя цялото конструиране на пространството.

А) Стената

Стената огражда света, тя е границата между нашия и чуждия свят, тя прави пространството невидимо. Стената доказва „от-градеността“ (*11) на дома от света;

едно пространство, съставено само от стени- то е пространство извън света, „от-градено” е от света. Стената конструира пространството като невидимо отвън и затворено отвътре .Това пространство е извън света- стената огражда пространството и го прави невидимо; нито ти да виждаш нито, да бъдеш видян. Това са два различни аспекта на гледане. Гледането отвън и изграждането на преграда означава, че в стената се въплъщава страх от това да бъдеш видян. Тя е зрителна преграда, но и звукова изолация. Стената скрива, а скриването зад нея означава срам от нещо или някого. Срам от извършването действие. Срамът е един от основните регулатори, който дава възможност това пространство да се конструира като „от-градено” от света. Срамът е един специфичен „саморегулатор”, защото той действа като самопринуда да действаш „така- а- не- иначе”. Особеностите на тоалетната като пространство е, че тя е съставена главно от стени, много рядко има прозорец- и той е малък, за разлика от другите части на дома (стаите имат големи прозорци, коридорите- повече врати). Тоалетната е „от-градена” тя не е в света, тя е вътре в дома и е напълно скрита, дори можем да кажем сгушена във вътрешността му. Причината за нейната „от- граденост” е табуизирането на тялото и някои действия, свързани с него, повишената афективност.

Една от основните разлики между „градската” и „селската” тоалетна е, че селската е конструирана като видимо отвън в неговата цялост. Селската тоалетна често е барака, скована от дъски, което прави възможно стоящият в това пространство да вижда-процепите през дъските са като прозорци. От гледна точка на един градски човек виждайки, се чувстваш и видян.(„малко ми беше неприятно... защото той беше застанал близо до тоалетната...и ме беше срам, че може да ме види... въпреки че той не ме виждаше”) Но за да изпитва човек срам от видимостта, трябва у него да се е развило определено ниво на афективност. За да се чувстваш видян, трябва да те е срам от това, което правиш. Това доказва различно разбиране или възприемане на различни норми по този проблем. При градската тоалетна човекът в себе си и само със себе си е „от-граден” от света, срамуващ се от него.

Още една разлика е, че селската тоалетна е „от- градена” от дома, тя се намира в двора далеч от дома. Домът огражда сферата на личното и интимното Това, че тоалетната не е в него, означава, че тоалетната не се мисли като интимно и лично пространство, а като просто нужно. Интимното и личното означават, че то трябва да създава уют и удобство. В него можеш винаги да си сам и поради това си създаваш нужния уют, а уютът означава комфорт, това да останеш в пространството по-дълго. Това може да се види чрез различни вещи, напр. книги в тоалетната. Доколкото

селската тоалетна не създава уют, тя по-скоро създава усещането за това, че си влязъл и трябва да излезеш, след като си свършиш работата. Когато „аз съм в селската тоалетна аз съм в природата”- в двора и се уверявам, че съм в нея през процепите на тоалетната. Това означава, че аз възприемам действията си като част от природата.

Б) Прозорецът

Прозорецът е „окото на дома”(*11) . Той е свързаността на света с дома. Той е видяноостта на света, но и видимост от него към теб. Прозорецът показва, засвидетелства на света, че ти си в него. Ти виждаш отсрещните сгради и се убеждаваш в съществуването си „в- света”, убеждаваш се в съществуването на други. Прозорецът е обратното на стената- той е стената, която пропуска. Прозорецът не показва срам, както стената, той показва на света това, което правя аз. Едно от най- абстрактните пространства е пространството, съставено само от стъкло- то е винаги видимо. Евгени Земятин в „Ние”(*12) показва едно такова пространство. То може да означава от една страна, че мен не ме е срам. Но по-скоро чувствайки се винаги виждан, аз регулирам поведението си спрямо образа на другите за мен, спрямо това, което би трябвало да бъде за тях. Пространството, което е винаги виждано, е пространство на принудата. Паноптикумът е също един добър пример - дори и да не съм гледан, аз се чувствам гледан(* 13) и регулирам поведението си така, както всички очакват от мен да се държа. Прозорецът е поведението „в” обществото, той е живота „с” и „в” света. Да бъдеш гледан означава да изградиш поведение, съобразено с нормите на обществото.

Тоалетната и прозорецът Характерно за тоалетната е, че при нея прозорецът (ако въобще има такъв, тенденция в новото строителство е да няма прозорци в тоалетните) е малък и обикновено се намира високо над или на нивото на главата на човек в изправено положение. Какво означава това? Този прозорец показва, че нито аз гледам , нито съм видян. Едно всекидневно обяснение за това е, че „той беше просто за проветрение”(*14). Т. е. когато съм вътре, аз съм невидим, аз съм със себе си, не съм и „в” света. Защо прозорецът е високо? От една страна той пропуска светлина и прави онова, което аз правя видимо за мен, но от друга страна той не пропуска погледи. Евентуално, ако може да пропуска, то е над едно ниво. Например: вижда се главата на човек, когато е изправен- това означава, че определени части от човешкото тяло са табуизирани. Но също така и определени действия са табуизирани, защото определена част от тялото отправя към определена дейност.

Един интересен закон, който излиза през 1924 година (чл. 40, т. 1 от Строително-полицейския правилник за сградите в столица София от 1924 г.2): "във всяко жилище трябва да има поне един нужник", а по точка 2: "нужниците и баните трябва да се проектират така, че да не се познават от улицата", показва не-видимостта на пространството. Прозорецът все пак издава какво е помещението. Характерно за по-старите сгради е, че при техните тоалетни има прозорец. Тенденция на новото строителство е тоалетните да не се правят с прозорци. Т.е. те се скриват в дома в пространството на личното и интимното, но и тоалетната се скрива от околните. Това свидетелства за повишено равнище на афективност, на срам. Това пространство все повече се конструира като „от-градено” от света. Тенденция е пространството да става все по-невидимо.

В) Вратата

Вратата показва свързаността със света, с другите стаи, свързаността на тоалетната с дома. Затворената врата е „от-градено” от света, но и възможност за излизане и влизане, „от-градено”, но и съществуване „в”. Един от основните закони, които регламентират пространството, е: 2001г. чл. 40 от ЗУТ11-във второто изречение се допуска "помещенията да бъдат пространствено свързани, с изключение на тоалетната и банята- тоалетна." Т.е. единственият излаз на тоалетната е в коридора. Тя не само че е от-градена от света, но и е от-градена от дома като цяло. Тя е отделена от стаята не с една врата, а с две или с две стени. Тя е отделна малка част от пространството на дома, чиято единствена връзка е чрез две врати. Т.е. свързаността на дома с тоалетната минава през коридора. Ако се направи една аналогия, свързаността на света с дома също минава през коридора. Коридорът е свързващото звено между отделните части на къщата.

Една от частите на вратата е ключалката, резето, или райбера. Те са свързани със затвореността на света, който аз си изграждам. Да се заключвам означава, че превръщам вратата в стена, т.е. срам ме е от нещо или някого и аз като субект се конструирам като „от-граден” от света. Все пак вратата е стена, която предполага излизане. Когато е отворена, тя показва свързаността на света, битието „в” света. Една разлика от другите стаи е, че тоалетната почти винаги се заключва, т.е. това е още едно доказателство за срама и табуто, които са основни социални регулатори в това пространство.

Г) *Мивката и Огледалото*

В някои тоалетни има мивка и над мивката обикновено има огледало. Мивката отразява това, че ние си представяме, че това което сме вършили е мръсно. Условието, което трябва да съществува, за да мислим нещата по този начин, е да сме развили повишено равнище на афективност, да сме чувствителни към „мръсотията”. Мръсотията е „от-градена” от пространството, другото пространство в къщата се конструира като чисто. В останалото пространство на дома се влиза само като чист или измит. Акът на измиването на ръцете е нормализиране на ситуацията, то е връщането на нещата в „реда”. Единствено като измит можеш да напуснеш това пространство, да се върнеш като „чист”. Измиването се извършва преди отварянето на вратата, което е акт на „отваряне” на пространството към останалата част на къщата. Това показва, че нечистотията е „табу”, както и самото пространство е „табу”.

Селската тоалетна няма мивка- аз се връщам във света като чист, защото самото действие не се разбира като омърсяващо. Аз излизам и влизам в света на природата, а не на дома. Миенето се извършва преди влизането в дома, а не непосредствено след като изляза от тоалетната.

Огледалото най- често е над мивката. Това което се вижда от мен в огледалото е “аз-лице”. По- надолу не се вижда. Тук можем да направим аналогия с прозореца- аз виждам себе си в един социално приемлив образ „аз-лице”, а не например „аз” част от тялото, която е табу. Аз гледам себе си така както си представям, че обществото ме гледа. Тялото е покрито от дрехи, единственото нещо, което виждат другите от мен, е лицето. Азът в огледалото е приемливият „аз” за мен. Затова не се вижда друга част от моето тяло. Т.е. пространственото разположение е свързано с табуто. Ако аз виждах друга част от тялото си, това щеше най-малкото да ме притеснява или да предизвиква чувство на срам.

Огледалото също показва, че преди да излезеш, се нормализираш. Измиваш си ръцете, лицето. Излизах от тоалетната и влизах в останалата част от дома като социално приемлив .

Д) *Тоалетната хартия*

Тоалетната хартия е един задължителен предмет (обикновено) за пространството на тоалетната. Тоалетната хартия е като мивката, тя също нормализира ситуацията. Тя изчиства „мръсотията”. Табуизирането на мръсотията е основният социален регулатор тук. Важна е и последователността на извършваните действия- първо се избърсвам,

после си измивам ръцете. Т.е. преди да изляза извършвам последователност от процедури, които целят тоталното ми „изчистване“ и връщане в ситуацията, в която съм бил, когато съм влязъл.

Е) Казанчето и канализацията- високо и ниско в тоалетната.

Конструирането на пространството чрез разграничението високо и ниско е много важно. Онова което е високо в тоалетната, е казанчето- то съдържа вода. Водата е измиващата сила, онова, което нормализира ситуацията. Ниското е онова, което е мръсно- същинската тоалетна е ниско, а най- ниско е самата невидима канализация. Канализацията е онова, което изхвърля „мръсното“ далеч от дома. Мърсотията не бива да бъде задържана в дома- той е пространство на чистотата.

Това следва един социален код на тялото- ниско е онова което е от кръста на долу , то е мръсно. Всичко което влиза в съприкосновение с него става мръсно, до момента, до който не бива измито. Канализацията е като отделителната система- тя изхвърля „мръсното“. И то бива изхвърлено далеч, така все едно то не съществува. Нормализирането на ситуацията означава връщането на нещата в ред, така сякаш ситуацията не се е случила. Но в това пространство не се нормализира единствено действащия, а и самото пространство. Т.е. има аксесоари, които нормализират тялото на човек- мивка, тоалетна хартия, и съответно има и такива , които нормализират пространството. Един от основните аксесоари, който нормализира пространството е ароматизаторът- той прикрива миризмата, която също е табу.

Ж) Ароматизаторът- Ароматизаторът означава също по- висока афективност към миризми. Интересно е да се види кога се появява. Прозорецът също се интерпретира като средство за проветрение- „ми не той просто беше за проветрение“* (включено наблюдение). Не случайно казваме „да влезе чист въздух“ да изчисти да върне нещата в техния ред, да възстанови порядъка.

З) Размерите на пространството

По своите размери тоалетната, ако не е в едно помещение с банята, заема доста малка част от пространството на дома. Нейната големина издава незначителността, която ѝ придаваме. Тя е голямо точно толкова, че да побере тоалетната чиния и една мивка. Когато баня и клозет са сляти в едно, пространството е по-голямо, но все пак то

е по-малко от всички останали стаи. Размерът отпраща към срама-ако нямаше срам, то щеше да е по-видимо, по-голямо, нямаше да „скрива“.

Разчупването на пространството.

Във все по-голяма степен онова, което се е възприемало като норма-като твърда норма, започва да се разчупва. Тоалетната от „твърда културна форма“ се превръща във флуидна-„мека“(*15). Това може да се види през различни артефакти, които се внасят в пространството-картини (снимка3-pict4545), списания (снимка1-dsc00034.jpg), правилници за използване на тоалетната хартия (снимка2-dsc00036.jpg), вграждане на две тоалетни чинии(*16) и т.н. Това, което казва Арджун Ападурай, е, че късната модерност се превръща в игра с културните форми-те от твърди се превръщат в меки. Практиките не са в такава степен задължителни, не е толкова устойчива връзката между ценности, норми и практики, т.е. има различна игра с формите. Това означава, че интерпретациите на една форма-поведението в тоалетната, започват да разчупват формите. Това е най-силно в обществените тоалетни-огледала, които не са само за лицето и т.н. Тук имаме изместване на функциите. Селската тоалетна остава твърда-тя не се променя дълго време и до сега в България има голям процент селски тоалетни-20%(www.eurofound.eu.int). Т.е. тя се заменя с градската до някаква степен (*18), което означава промяна в афективността. Въпреки това тя остава твърда културна форма, защото при нея не се забелязва игра със функциите. Основното, което трябва да изведем, е, че с превръщането на тоалетната в „мека“ културна форма вече правилата не са в такава силна степен задължителни-играта с функциите означава разчупване на нормите и практиките. Следователно въпреки увеличаването на афективността, се наблюдава и играта със формите.

Това е само една интерпретация на проблема за тоалетната от гледна точка на социалните регулатори, които влизат в нея. Както до тук стана ясно, основните са срамът и табуизирането на миризмата и мърсотията. Пространството се изгражда чрез тях или съобразно тях. То се конструира като „невидимо“ поради факта, че ние се срамуваме от дейностите, които извършваме вътре, те са табу и т.н. Изграждането на пространството и свързаните с него процеси са много важни, за да разберем съвременния свят.

Бележки:

1. Елиас, Норберт, “Относно процеса на цивилизация” , том.1, изд.Атика,1999, София
2. Бурдийо, П.; Л. Вакан 1993: Въведение в рефлексивната антропология. Критика и хуманизъм, София
3. Хабермас , Юрген; Структурни изменения на публичността, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София, 1995
4. http://www.geocities.com/arh_art/uc17.html
5. Христов,И.; Годишник на софийския университет „Св. Климент Охридски”, книга социология, Том 94; София, 2003
6. Якимова, Милена
7. Георгиев, Георги; „София и софиянци 1878*1944”; изд.Наука и изкуство,1983г.
8. Ападурай, Арджун; Свободната модерност, изд. Лик, София, 2006
9. Бауман, Зигмунд, „Глобализацията”, изд. Лик, София, 1999
10. Вебер, Макс
11. Петров, Петър; Животът-огледална авантюра, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, София, 1992
12. Земятин, Евгени , „Черно слънце”, изд. Народна култура, София, 1990
13. Мишел Фуко, Надзор и наказание, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, София, 1998
14. Включено наблюдение с ф. (В- „Имате ли прозорец в тоалетната?”. Ф- „Имахме ама...ние го махнахме.” В-, А виждаше ли се от него или някой можеше ли да те види?” Ф- „Ми не” В-,А ти виждаше ли когато си изправен” Ф-, Ми не той беше просто за проветрение”). (по- долу)
15. Ападурай, Арджун, Свободната модерност, изд. Лик, София, 2006
16. "Стил", петък, 7 ноември 2003:

Двоен клозет сложи Бекъм във вилата си

Футболистът и Пош Спайс ще са заедно и в най-напечените моменти

Кой казва, че Дейвид и Виктория Бекъм имали семейни проблеми? Доказателството, че това са неверни слухове, се намира в една от четирите бани на новата им вила на 20 км от Мадрид. Клозетът е от розов порцелан, но не това е най-странното в него. Той е с двойно клекало, така че двама души да ходят по нужда

едновременно. Изобретението е произведено в един-единствен екземпляр. Така звездната двойка ще е заедно и в най-напечените моменти от ежедневието. Кавги за тоалетната хартия са изключени, тъй като за всеки има отделно руло. Футболистът на Реал М и певицата рядко се виждат заради професионалните си ангажменти. Но затова пък търсят начин да синхронизират до максимум жизнения си цикъл, когато са заедно.

Иван Митев